

Universiteit Leiden

FAMILIE VAN UITREIZIGERS

Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen

Samenvatting

Daan Weggemans, Marieke van der Zwan en Marieke Liem

ISGA Report

Familie van Uitreizigers

Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen

Samenvatting

Dit onderzoek is in opdracht van het Wetenschappelijke Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie en Veiligheid uitgevoerd door:

D.J. Weggemans, MSc.

M.M.A. van der Zwan, MSc.

Dr. M.C.A. Liem

Omslagontwerp: Oscar Langley

© 2018, WODC/ Weggemans/ Van der Zwan/ Liem/ Universiteit Leiden. Auteursrechten voorbehouden.

Samenvatting

In 2012 waarschuwden inlichtingen en veiligheidsdiensten over Nederlandse staatsburgers die naar het gewapende conflict in Syrië en Irak vertrokken. In de daaropvolgende jaren nam het aantal “uitreizigers” flink toe; van enkelen in 2012 tot circa 300 in 2018 (AIVD, 2018). Inmiddels is een aanzienlijk aantal (wetenschappelijke) publicaties over de motieven en leefomstandigheden van uitreizigers verschenen. Veel minder onderzoek is er tot op heden verricht naar de sociale omgevingen van uitreizigers en in het bijzonder naar hun families. In het voorliggende rapport wordt ingegaan op de volgende vraag: wat is de rol en betekenis van familieleden bij processen van voorbereiding, uitreizen naar en terugkeren uit een buitenlands strijdgebied waar jihadistische strijdgroepen actief zijn? Daarnaast hebben we in dit rapport gereflecteerd op de interventiemogelijkheden van familieleden om de risico's die samenhangen met processen van uitreizen naar en terugkeren uit een buitenlands strijdgebied te mitigeren en op de wijze waarop de overheid familieleden hierbij kan ondersteunen.

Voor dit onderzoek zijn verschillende informatiebronnen geraadpleegd. Ten eerste is een brede literatuurstudie verricht naar de mogelijke rollen van families bij deviant gedrag, radicalisering en gewelddadig extremisme. Ten tweede is gekeken naar bestaande inzichten en beleidsdocumentatie over hedendaagse (inter-)nationale beleidsinitiatieven op het gebied van de-radicalisering, disengagement en re-integratie en de rol van familieleden hierbinnen. Ten slotte vormt een reeks aan interviews met zowel familieleden van (vermeende) uitreizigers naar Syrië en Irak, een klein aantal terugkeerders en relevante professionals de belangrijkste basis voor het empirische deel van deze studie.

De rol van families bij radicalisering en uitreizen in theorie en beleid

De (internationale) onderzoeksliteratuur laat zien dat slechts enkele studies zich hebben gericht op de rol van familieleden bij het vertrek en de terugkeer van personen die zich in een buitenlands conflictgebied hebben aangesloten bij een extremistische of terroristische groepering. Tegen deze achtergrond hebben we daarom ook geput uit onderzoek naar de rol van families bij radicalisering en de-radicalisering van links-, rechts- en jihadistische extremisme. Hierbij hebben we nader gekeken naar de positieve alsmede negatieve invloed van families bij de ontwikkeling van radicaal gedrag, het voortzetten van de radicalisering en gewelddadig extremisme en deradicalisering.

Uit de analyse van de gevonden studies is naar voren gekomen dat families in alle fasen van radicalisering een rol kunnen spelen. Zo kunnen familieleden in de beginfase een beschermende factor zijn wanneer ze de discussie aangaan met hun kinderen, dit hangt samen met een

autoritatieve opvoedingsstijl. Ze kunnen echter de radicalisering ook bevorderen wanneer ze dezelfde ideologieën hanteren en dit overdragen op hun kinderen, of wanneer ze hun familielid openlijk en actief te steunen in het radicaliseringsproces en hen “morele zuurstof” bieden. Daarnaast kan een afwezigheid van steun en controle en het vermijden van het onderwerp een bevorderende rol te spelen. Het in stand houden van extremistisch gedachtegoed kan onder meer worden verklaard door de ondersteunende rol die familieleden het individu blijven bieden. Bij deradicalisering kunnen families ook juist een beschermende factor zijn, mits aan de voorwaarde is voldaan dat zij zelf voldoende professionele steun ontvangen om hen en hun geradicaliseerde familielid te begeleiden.

Hoewel er enige wetenschappelijke inzichten in de bevorderende en beschermende rol van families bij radicalisering en de-radicalisering voorhanden zijn, blijft onze empirische kennis over families van uitreizigers en terugkeerders relatief beperkt (relevante uitzonderingen zijn Van San, 2017; Sikkens et al. 2017). Dit onderzoek tracht een aanzet te geven dit empirisch vacuüm verder te dichten.

Naast de verkregen inzichten uit de wetenschappelijke literatuur zijn er de afgelopen jaren ook een groeiend aantal (familie gerelateerde) beleidsinitiatieven ontwikkeld gericht op het voorkomen en tegengaan van radicalisering (Gielen, 2015). Voor dit onderzoek is gekeken naar een aantal van de meeste bekende beleidsinitiatieven en programma’s in Europa dat families betreft bij de preventie van radicalisering alsook bij het stimuleren van processen van re-integratie, disengagement en de-radicalisering. In het bijzonder is daarbij aandacht voor de kennis en ervaring die is opgedaan met de inzet van families bij het voorkomen dat mensen toetreden tot een (internationale) extremistische beweging of bij hun terugkeer in de maatschappij.

De bestaande programma’s en initiatieven, richten zich veelal in eerste instantie op het geradicaliseerde individu. Daarnaast delen ze ook een belangrijke rol toe aan ouders (en in mindere mate andere familieleden) omdat verondersteld wordt dat zij invloed kunnen uitoefenen op hun kinderen. Binnen deze programma’s tracht men families op verschillende manieren te ondersteunen, zoals middels netwerken en platformen waar zorgen kunnen worden gedeeld, voorlichtingsbijeenkomsten over radicalisering, weerbaarheidstrainingen en ondersteuners die families persoonlijk bijstaan. Over de effectiviteit van deze programma’s en initiatieven is nog weinig bekend, dat komt omdat deze slechts in beperkte mate zijn geëvalueerd (Gielen, 2015).

Een empirische studie naar families van uitreizigers

Om meer inzicht te verkrijgen in de mogelijke rollen van families van uitreizigers in de huidige praktijk zijn voor dit onderzoek semi-gestructureerde interviews afgenomen met in totaal zeventien

familieleden van individuen die sympathie hebben (gehad) voor de strijd in een conflictgebied waar jihadistische strijdgroepen actief zijn (N=2) of daadwerkelijk zijn uitgereisd (N=15). De relatie tot de uitreiziger en het familielid waarmee gesproken is verschilde per familie. Zo is gesproken met vaders, moeders, broers en zussen van uitreizigers. In een aantal gevallen had de uitreiziger zelf ook kinderen. Naast deze gesprekken met familieleden zijn ook twee terugkeerders geïnterviewd en is een tweetal familie-dossiers geraadpleegd. Hoewel beide bronnen relevante aanvullende inzichten verschaffen in de rol en betekenis van familieleden, bleek het verkrijgen tot toegang tot deze bronnen op korte termijn problematisch. Ook hebben we een breed scala aan professionals geïnterviewd. In totaal zijn gesprekken gevoerd met 46 professionals van veertien verschillende organisaties en acht (wetenschappelijke) onderzoekers die beschikten over, voor dit onderzoek, relevante kennis en expertise op het gebied van radicalisering en/of uitreizen.

Hoewel dit onderzoek relevante empirische inzichten biedt in een bijzonder moeilijk bereikbare onderzoeksgroep (zie ook Sieckelinck & de Winter, 2015), is de methodologische aanpak niet zonder tekortkomingen. De eerste kanttekening betreft een selectie-effect. De familieleden zijn benaderd middels 'convenience' sampling, dit wil onder andere zeggen dat we alleen met die familieleden hebben gesproken, die bereid waren om hun verhaal en ervaringen met ons te delen. Diegenen die niet door ons zijn benaderd, dan wel familieleden die te kennen gaven niet mee te willen werken, hebben mogelijk andere ervaringen. Daarnaast kan er een selectie-effect zijn opgetreden met betrekking tot taal. Zo hebben we alleen gesproken met familieleden die de Nederlandse taal tot op zekere hoogte machtig waren, onder wie Nederlandse gezinnen en Nederlandse gezinnen met een migratieachtergrond (m.n. Marokkaans). We hebben hierdoor geen inzicht gekregen in de rollen van families die de Nederlandse taal niet machtig waren. Voorts dient te worden benadrukt dat het hier gesprekken met een beperkt aantal familieleden betreft en dat deze niet noodzakelijkerwijs representatief zijn voor het geheel aan families van Nederlandse uitreizigers en terugkeerders.

Daarnaast is het belangrijk om te vermelden dat de ervaringen en verhalen van familieleden reconstructies zijn. We hebben familieleden gevraagd om terug te kijken naar gebeurtenissen die voorafgaand aan de uitreis, ten tijde van de uitreis en na de uitreis hebben plaatsgevonden. Hierbij rijst de vraag in hoeverre de gesprekken met familieleden en de gesprekken met professionals een volledige reflectie geven van wat er is voorgevallen. Liever spreken we daarom van hun ervaringen en de wijze waarop ieder van de geïnterviewde hun rol hebben omschreven en volgen hierbij Sandberg's (2010) observatie dat het bij dergelijke narratieven niet zozeer gaat om wat waar of niet waar is.

Dergelijke beperkingen zijn getracht te ondervangen door gebruik maken van meerdere databronnen (triangulatie). Daarbij merkten we dat gedurende het onderzoek een inhoudelijke

verzadiging werd bereikt; zowel in de gesprekken met familieleden als met professionals keerden vergelijkbare ervaringen en observaties terug. Bovendien constateerden we dat de ervaringen en observaties van familieleden en professionals vaak opvallend overeenkomstig van aard waren. Ten slotte zijn de onderzoeksresultaten voorgelegd aan een focusgroep met 5 familieleden en 2 professionals (waarvan 1 familielid en 1 professional niet eerder meewerkten aan het onderzoek). Zij gaven aan zich te kunnen vinden in de onderzoeksresultaten. Desondanks blijft het van belang de gemaakte methodologische keuzes in het achterhoofd te houden bij het interpreteren van de onderzoeksresultaten.

De rol en betekenis van families van uitreizigers in de praktijk

Het empirische deel betreft een brede thematische verhandeling van de uiteenlopende ervaringen en verhalen van familieleden als ook van de inzichten van professionals in de periode *voorafgaand aan, tijdens* en *na* een uitreis naar Syrië of Irak. De exploratieve aard van deze studie maakt dat dit deel zich niet eenvoudig laat samenvatten, hieronder volgen een aantal algemene inzichten.

Een blik op de periode *voorafgaand aan* de uitreis leert ons onder meer dat in veel van de gevallen sprake was van afstand (fysiek of emotioneel) tussen familieleden en de (vermeende) uitreiziger. Hoewel de oorzaken verschilden, verhulde deze afstand - in combinatie met een gebrek aan kennis - voor de meeste familieleden de reikwijdte van de gedragsverandering van de uitreiziger. Uit de gesprekken met familieleden bleek dat de meeste familieleden niet vermoedden dat de betrokkene daadwerkelijk zou uitreizen, hoewel zij achteraf aangaven dat er soms misschien wel aanwijzingen voor waren. Bovendien gaven zij, retrospectief, aan dat ze waarschijnlijk überhaupt niet in staat konden zijn geweest de uitreis zelfstandig te voorkomen. In slechts enkele gevallen was er sprake van negatieve invloed van een familielid in de vorm van overdracht van extremistisch gedachtegoed en/of praktische steun voor een uitreis. Ten slotte gaven een aantal familieleden aan destijds met hun zorgen over mogelijke radicalisering naar buiten te zijn getreden. Dit heeft in sommige gevallen tot vervelende ervaringen geleid met betrokken instanties. Niet altijd werd hun zaak, in de ogen van families, naar tevredenheid opgepakt. Echter, ook voor veel instanties gold destijds dat het fenomeen uitreizen nog relatief nieuw was.

In de periode *tijdens* de uitreis kregen veel familieleden te maken met emotionele spanningen. Zo vreesde men hetgeen de uitreiziger mogelijk in Syrië en Irak uitvoerde of ondersteunde en twijfelde men over of hij of zij überhaupt nog in leven was. Daarnaast gaven familieleden aan dat men beducht was voor de mogelijke radicalisering van anderen binnen de familie. Daarnaast kregen familieleden te maken met diverse praktische zaken, zoals het leegruimen van een woning of het opzeggen van allerlei abonnementen. In deze periode was er in de meeste gevallen sprake van contact tussen de uitreiziger en zijn of haar familie. Veel familieleden poogden in

eerste instantie expliciet om de uitreiziger te overtuigen om terug te keren. Vaak zorgde dit tot hoogoplopende spanningen en uiteindelijk tot een meer oppervlakkige vorm van contact onderhouden. Op deze manier hoopte men de deur open te houden voor een mogelijke terugkeer in de toekomst. In twee gevallen hebben we gezien dat familieleden in een latere fase het contact hebben gebruikt om een plan van terugkeer te maken en dit uiteindelijk zelfs te realiseren. Tegelijkertijd zagen we dat uitreizigers in de periode direct na de uitreis andere familieleden (zoals broertjes of zusjes maar ook ouders) probeerden over te halen om ook af te reizen naar Syrië of Irak. In een aantal gevallen bleken zij succesvol. In andere gevallen bemoeiden ze zich actief met het (in hun ogen onzedelijke) gedrag en kledingstijl van de achterblijvende familieleden.

Tot op heden keerde slechts een relatief kleine groep, ongeveer 50, uitreizigers terug naar Nederland (AIVD, 2018). Hierdoor bleven de inzichten in de rol van families *na* een uitreis empirisch beperkt. De meeste families gaven aan de wens te hebben dat de uitreiziger ooit zal terugkeren, maar realiseerden zich ook dat dan een moeilijke periode zou aanbreken. Op basis van de ervaringen en observaties van professionals werd duidelijk dat de rol van familieleden na een uitreis zeer uiteen kan lopen: zij zagen zowel familieleden die slechts weinig contact hadden met, maar ook familieleden die juist een grote steun en toeverlaat waren voor de - inmiddels - *terugkeerder*. Zo waren er familieleden die zorgden voor de (klein)kinderen, ondersteuning boden bij het zoeken van een opleiding of baan, maar ook zorgden voor juridische steun en hielpen bij het contact leggen met verschillende instanties.

Een continuüm van drie rollen

Op basis van inzichten uit de literatuur, beleid en praktijk kan een drietal rollen van familieleden bij radicalisering en uitreizen naar een (jihadistisch) conflictgebied worden geïdentificeerd. Deze uiteenlopende rollen van familieleden kunnen op een continuüm worden geplaatst. Aan het ene uiteinde van het continuüm speelt de familie een negatieve, ofwel *stimulerende rol*; familieleden steunen dan in meer of mindere mate een radicaliseringsproces of uitreis of belemmeren juist – in een latere fase – de terugkeer of re-integratie van een individu. Aan het andere uiteinde van het continuüm vormt de familie een buffer of beschermende factor tegen radicalisering of uitreizen. Bij terugkeer kan een dergelijke *inhiberende rol* de uittreding en re-integratie juist faciliteren. Zowel de *stimulerende* als de *inhiberende* rol van familieleden is een prominent thema in zowel de literatuur als beleid en ook in deze studie gaven professionals van beide rollen een select aantal voorbeelden. Hierbij was er sprake van directe maar ook van meer indirecte beïnvloeding. Bij directe beïnvloeding gaat het om de actieve en bewuste sturing van familieleden in een bepaalde richting. Directe beïnvloeding binnen de stimulerende rol kan bijvoorbeeld ideologische scholing of praktische hulp

van familieleden zijn. Indirecte beïnvloeding daarentegen verloopt subtieler en veelal onbewust. Indirecte invloeden binnen beide extreme rollen zorgen voor een meer of minder vruchtbare bodem voor een uitreis of effectieve re-integratie.

Hoewel beide rollen (*stimulerend* en *inhiberend*) weliswaar naar voren kwamen in de interviews met professionals, leek er in veel gevallen meer sprake te zijn van een meer *latente* rol. Deze rol bevindt zich in het midden van het continuüm. Binnen de wetenschappelijke literatuur bestaat aanzienlijk minder aandacht voor deze latente rol van familieleden voor, tijdens, en na een uitreis. Een dergelijke rol kenmerkt zich door een ambivalente houding en duidt op de afwezige of verscholen rol die familieleden kunnen spelen. In deze gevallen zijn familieleden om uiteenlopende redenen (waaronder financiële-, relatie-, of gezondheidsproblemen, in combinatie met fysieke afstand) niet in staat om effectief in te grijpen of weten zij niet hoe dit moet.

Deze rollen zijn dynamisch van aard, in de loop der tijd kunnen familieleden een andere rol gaan spelen. Een familielid kan bijvoorbeeld, na bewust te zijn geworden van de ernst van de situatie, proberen een inhiberende invloed uit te oefenen door hun familielid proberen te helpen, nadrukkelijker in de gaten te houden of aan de bel te trekken bij hulporganisaties of de politie. Andersom kan ook, familieleden kunnen bijvoorbeeld na negatieve ervaringen met bepaalde instanties of media een uitreiziger steeds meer gaan steunen. Echter, er kan ook sprake zijn van een meer statische rol. Familieleden die voorafgaand aan een uitreis een latente rol speelden, konden deze tijdens en na een uitreis nog steeds vervullen.

Interventiemogelijkheden en ondersteuning

Familieleden werden in enkele gevallen bewust van signalen die hen concreet wezen op een naderende uitreis. Op basis hiervan kon men het gesprek aan met betrokkene, werden paspoorten afgepakt, werd er melding gemaakt bij de politie of hulp gezocht elders. Ook werden in dit onderzoek een aantal situaties door met name professionals genoemd waarin familieleden tijdens en na een uitreis wisten te interveniëren. Zo hebben aantal familieleden een relevante rol gespeeld bij de terugkeer van een uitreiziger naar Nederland en bij de daaropvolgende periode van re-integratie. Familieleden boden dan praktische bijstand (denk aan het regelen van een advocaat, het bieden van onderdak, het zorgen voor (klein-)kinderen) maar ook een alternatieve sociale omgeving aan de terugkeerder. Daarnaast werd er gesproken over handelingen die niet direct, maar mogelijk op de lange termijn wel een (duurzamer) interveniërend effect zouden kunnen hebben. Het gaat hierbij voornamelijk over het onderhouden van goed contact met de (potentiële) uitreiziger. Positieve contacten en positieve herinneringen aan familieleden kunnen twijfel aan de gemaakte radicale keuzes versterken.

Tegelijkertijd blijkt uit dit onderzoek dat veel familieleden geregeld niet in staat zijn om daadwerkelijk te interveniëren bij een (mogelijke) uitreis. Zo geldt bovenal – overeenkomstig de literatuur (Koehler, 2016; Weggemans & De Graaf, 2017) – dat familieleden slechts een beperkte positieve rol kunnen spelen wanneer de (potentiële) uitreiziger niet openstaat voor positieve beïnvloeding door anderen. In sommige gevallen kunnen ouders wel zelf kortstondig ingrijpen, bijvoorbeeld door een paspoort af te pakken of door contact te zoeken met een overheidsinstantie. Maar over het algemeen lijkt ook voor familieleden te gelden dat de-radicalisering en uittreding op de lange termijn niet kan worden afgedwongen. Andere geïdentificeerde obstakels voor de interventiemogelijkheden van familieleden betreffen een beperkt blikveld (de uitreiziger woont bijvoorbeeld niet meer thuis of houdt hun leven zorgvuldig verborgen voor familie); de destijds beperkte beschikbare kennis (onder zowel families en professionals) over fenomenen als radicalisering en uitreizen; de intieme relatie tussen familieleden (bepaalde signalen werden mogelijk anders ervaren door familieleden dan door de bredere omgeving) en een bredere problematische familiesituatie. Ten slotte geldt, zo stelden professionals, dat een zeer klein deel van de familieleden in Nederland niet wilden interveniëren. Bijvoorbeeld omdat ze achter de keuzes van het uitgereisde familielid staan (de stimulerende rol), maar vaker juist om de tegenovergestelde; zij keurden de gemaakte keuzes dusdanig af, dat zij geen rol meer wilden spelen in het leven van de uitreiziger.

De inzichten uit dit onderzoek onderschrijven het belang voor instanties om contact aan te gaan en te onderhouden met families die te maken krijgen met personen die (dreigen te) radicaliseren of uitreizen en hen zo goed mogelijk te ondersteunen. Eén manier van ondersteuning betreft informatieverschaffing. Veel familieleden beschikten in eerste instantie over beperkte kennis over zaken als uitreizen en radicalisering en tot welke instanties ze zich konden wenden. De meesten van hen hadden zelf geen relevante contacten die hen met deze problematiek konden helpen. Dit sluit aan bij bevindingen van eerder Nederlands onderzoek naar de rol van familieleden bij radicalisering (Sieckelinck & de Winter, 2015; Sikkens e.a. 2017). Daarnaast hebben familieleden vaak nog veel vragen over de periode na een mogelijke terugkeer. Ook om bij de re-integratie een positieve rol te kunnen vervullen is kennis over het fenomeen, alsook mogelijkheden tot interventie, voor families van belang.

Daarnaast kan ook (sociaal-) psychologische en praktische ondersteuning van familieleden van belang zijn om toekomstige risico's te beperken. Enerzijds kunnen zo reeds bestaande indirecte invloeden die mogelijk een vruchtbare bodem vormen voor radicalisering van andere familieleden of een belemmering voor succesvolle re-integratie (gedeeltelijk) worden weggenomen. Anderzijds geldt ook dat een radicalisering of uitreis van een individu een grote praktische en psychische impact kan hebben op familieleden. Praktische en psychische ondersteuning door professionals, maar ook door lotgenoten of anderen in de eigen sociale kring, kan deze impact mogelijk beperken.

Verder onderschrijft het onderzoek het belang van een bredere sociale inbedding van een familie. Personen in de directe omgeving van de familie – die mogelijk over meer kennis of andere informatie beschikken - kunnen zodoende een bijdrage leveren aan het herkennen van processen van radicalisering en voorbereiding op uitreizen. Zoals op meerdere terreinen geldt ook hier dat sociale isolatie van families moet worden tegengegaan.

Voor betrokken professionals is het van belang stil te staan bij de bejegening van familieleden in beleid en in de praktijk. Diverse familieleden gaven in dit onderzoek aan in de loop der jaren negatieve ervaringen te hebben gehad met betrokken instanties en professionals. Dergelijke ervaringen kunnen het wantrouwen ten opzichte van de overheid vergroten en de bereidheid tot constructief meewerken belemmeren. We erkennen hier de moeilijke rol van de verschillende formeel betrokken organisaties. Zij dienen uiteindelijk de veiligheid te garanderen en familieleden maken het hen daarbij geregeld ook niet makkelijk (of soms zelfs haast onmogelijk). Desalniettemin is het van belang om bij het contact met familieleden van uitreizigers en radicaliserende individuen rekening te houden met het feit dat in de meeste van deze gevallen familieleden slachtoffers zijn en geen daders.

Tot slot

Al met al laat dit onderzoek zien dat veel familieleden vaak een beperkte directe invloed hadden op (vermeende) processen van uitreizen. Andersom bleek wel meermaals de potentiële risicovolle invloed van uitreizigers op achtergebleven familieleden. Familieleden waren geregeld doelwit van gerichte rekruteringspogingen van uitreizigers.

De komende jaren zal de rol en invloed van familieleden bij radicalisering en uitreizen, in een veranderde en veranderende context, moeten worden blijven bestudeerd. Er is inmiddels veel aandacht binnen beleid voor uitreizigers en het kennisniveau van de diverse instanties en professionals sterk is toegenomen. Ook is er steeds vaker contact met familieleden van geradicaliseerde individuen. Het is de vraag hoe dergelijk contact met (moeilijk bereikbare) families verder kan worden ingevuld. Bovendien geldt dat in de toekomst mogelijk meer voorbeelden zullen komen van families die een jihadistisch radicaliseringsproces of uitreis direct stimuleren. Het is van belang om de komende decennia de mogelijkheid van intergenerationele overdracht van extremistische idealen en gedragingen binnen Nederlandse families zorgvuldig te volgen.

Tot slot geldt dat we binnen dit onderzoek hebben stilgestaan bij de rol van familieleden van mannen en vrouwen die op eigen beweging vertrokken naar een conflictgebied in Syrië en Irak. De uitkomsten van dit onderzoek zijn echter ook bruikbaar op de lange termijn en niet uitsluitend van toepassing op het fenomeen uitreizen naar een buitenlandse jihadistische strijdgroep. Veel van de bevindingen sluiten aan bij de resultaten van eerder algemeen onderzoek naar radicalisering en

verdiepen de inzichten in de verschillende rollen en ervaringen van families bij de ontwikkeling van extremistisch gedrag. Dit onderzoek weerspreekt de veronderstelling dat families automatisch een sterk inhiberende of stimulerende rol spelen; ook in de toekomst zullen we de veelal latente rol van families moeten erkennen en daarnaar handelen.

Literatuur

- AIVD. (2018). Uitreizigers, terugkeerders en thuisblijvers. Geraadpleegd op 17 maart 2018, van <https://www.aivd.nl/onderwerpen/terrorisme/dreiging/uitreizigers-terugkeerders-en-thuisblijvers>.
- Sieckelinck, S., & De Winter, M. (2015). *Formers & families: Transitional journeys in and out of extremism in the UK, Denmark and The Netherlands*. Den Haag, NCTV.
- Sikkens, E., Sieckelinck, S., van San, M., & de Winter, M. (2017). Parental reaction towards radicalization in young people. *Child & Family Social Work, 22*(2), 1044-1053.
- Gielen, A.-J. (2015). Supporting families of foreign fighters. A realistic approach for measuring the effectiveness. *Journal for Deradicalization, 2*(Spring), 21–48.
- Koehler, D. (2016). *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. (D. Koehler, Ed.). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Van San, M. (2017). Belgian and Dutch youngsters who joined ISIS. Ethnographic research among the families they left behind. *Studies in Conflict & Terrorism, 41* (1), 39-58.
- Weggemans, D. & De Graaf, B.A. (2017). *Reintegrating Jihadist Extremist Detainees. Helping Extremist Offenders Back into Society*. London: Routledge.
- Sandberg, S. (2010). What can “lies” tell us about life? Notes towards a framework of narrative criminology. *Journal of Criminal Justice Education, 21*(4), 447-465.